

Željko Škuljević

IZMEĐU HELENIZMA I HEGELA

Sažetak

Marx su mnogo više duhovno zaokupljali, upravo, diskontinuiteti „kojima filozofija prekida svoj unutrašnji razvoj i postaje praktička“. Na tom fonu on epikurovsku filozofiju (konstitutivni dio helenističke filozofije uopšte), Marx smatra završetkom grčke filozofije: kaže da se polazeći od nje unatrag može zaključivati o cijelog grčkoj filozofiji. Dakle, praktički, ne samo spoznajni odnos prema zbilji, čak i kada se radi o zaokruženosti u potpun filozofski sistem, pri tome ne negirajući mogućnost(i) razvoja filozofskih sadržaja. Granice razvoja filozofije granice su razvoja svijeta kojem ona pripada.

Ključne riječi: helenizam, diskontinuitet, praktičko, zbilja

BETWEEN HELLENISM AND HEGEL

Summary

Marx was primarily preoccupied with discontinuum “due to which philosophy breaks its internal development and thus becomes practical”. Therefore Marx treats Epicurean philosophy (the constituent part of the Hellenistic philosophy) as the ultimate stage of Greek philosophy which considered reversely could lead to the overwhelming comprehension of the entire Greek philosophy. In other words, practical, not solely theoretical relation towards reality - even if we assume the totality of philosophical system without refuting potentials of philosophical development within its content. The borders of philosophical development are borders of development of the world to which philosophy belongs.

Key words: Hellenism, discontinuum, practical, reality

Evidentno je da je studij Hegelove filozofije Marx započeo još kao student na Berlinskom univerzitetu 1837. godine. Istodobno stupa u krug mladohegelijanaca Bruna Bauera, Karla Friedricha Köppena i drugih, u tzv. „Doktor-klub“¹ (u tom krugu je, iako najmlađi, „uživao veliko poštovanje“). U zimskom semestru 1838/39. intenzivno se bavi grčkom filozofijom, pripremajući se za veći rad o epikurovskoj, stoičkoj i skeptičkoj filozofiji.² Rad na ekscerpiranju knjiga iz (s) pomenute domene, te uz određene izvadke svojih zapažanja i razmišljanja, rezultiraće njegovim *Sveskama o epikurovskoj, stoičkoj i skeptičkoj filozofiji*, ukupno sedam svezaka, sa oko 130 štampanih stranica. Već u predgovoru svoje disertacije (pisan u martu 1841.) Marx kaže da ovu raspravu treba smatrati „samo prethodnicom većeg spisa“ u kojem će „opširno prikazati ciklus epikurovske, stoičke i skeptičke filozofije u njihovoj vezi s cijelom grčkom spekulacijom“.³ Zanimljivi su razlozi zbog kojih se Marx u disertaciji, to na izvjestan način sugerišu i spomenuti predgovori, odlučio baviti postaristotelovskim školama. Upravo kada je u pitanju „forma“, ove škole predstavljaju „ključ za pravu istoriju grčke filozofije“. Oni su zanimljiviji i značajniji „za subjektivnu formu, za karakter grčke filozofije“, dok su se predašnji sistemi iscrpljivali u „sadržajnosti“ svojih koncepata. U isto vrijeme, oni su pretpostavka rimskog duha i

¹ „Klubu doktora“ pristupili su 1841. godine novi članovi: Ludwig Buhl, Eduard Meyen i Karl Nauwerk, pa je tako prošireni klub pod utjecajem B. Bauera, A. Rugea i K. Marxa poprimio karakter političke grupe. Od godine 1841. izdavao je pod uredništvom E. Meyena maleni časopis nazvan *Athenäum – časopis za obrazovanu Njemačku...* Glavni saradnici toga časopisa, koji je brojio svega 150 pretplatnika, pored E. Meyena bili su Rutenberg, Köppen, L. Buhl, M. Hess, K. Nauwerk, Fr. Engels i K. Marx koji je u njemu objavio dvije pjesme, *Svirača i Noćnu pjesmu*, što ih je uzeo iz zbirke pjesama poslanih zaručnici Jenny von Westphalen godine 1837.” A. Cornu *Karl Marx i Friedrich Engels*, o. c., 307 – 308.

² D. Kačar, B. Jurinić *Karl Marx (čovjek preinake svijeta)*, Svjetlost, Sarajevo, 1983., 72. O tome su sačuvane Marxove bilješke kojima se koristio pišući svoju doktorsku disertaciju *Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode*. No, u razdoblju od 1839. do 1841. godine proučava (i) Hegelovu *Filozofiju prirode*, Aristotelovu *Raspravu o duši*, Spinozina *Pisma*, Leibnizovu i Humeovu filozofiju itd. Godine 1841. završava studije, a iste godine postaje i doktor filozofije.

³ K. Marx, F. Engels *Werke*, cit. izd., 261 – 262. Ni kada su ga okupirale političke i filozofske djelatnosti sasvim druge naravi (kraj 1841. ili početak 1842.), Marx kaže da još nije odustao od namjere da napiše zamišljeni veći rad premda, u tom trenutku, ne zna kada će ga „prilike ponovo vratiti toj temi“.

konstitutivni elementi „modernog svijeta“. ⁴ Marxa ne čudi što je ovo izmaklo tzv. „drugorazrednim prikazivačima povijesti filozofije“, nego što se to desilo onom velikom misliocu koji je svu dotadašnju povijest filozofije shvatio kao povezanu cjelinu. Hegel je, doduše, tačno odredio ono opšte u spomenutim sistemima, primjećuje Marx. Međutim, ne ulaženje u pojedinosti, te insistiranje po svaku cijenu na onom *spekulativnom*, spriječilo je „tog divovskog mislioca da u tim sistemima spozna veliko značenje koje su oni imali za historiju grčke filozofije i za grčki duh uopće“. ⁵ Iako je mladohegelovski usrdno studirao Hegela, sve očiglednije je bivalo da, koliko god paradoksalno zvučalo, da su postaristotelovski filozofski sistemi, tek poslije njega, postali shvatljivi: „Tek sada je došlo vrijeme, kaže Marx, u kojem će se moći razumjeti sistemi epikurovaca, stoika i skeptika. To su *filozofi samosvijesti*“ (Marxov kurziv). Dakle, po njegovom mišljenju nije slučajno što je za Hegelovim sveobuhvatnim sistemom slijedila mladohegelovska filozofija samosvijesti, kao ni *facat* da u antici Aristotelov sistem slijede filozofije samosvijesti epikurovaca, stoika i skeptika. Svaka od tih filozofija obuhvata jedan moment samosvijesti, a sve tri zajedno čine „punu konstrukciju samosvijesti“. Samo zato mladohegelovci ili „savremeni filozofi samosvijesti“ mogu i moraju shvatiti „antičku filozofiju samosvijesti i obratno: „... shvaćanje antičke filozofije samosvijesti može i mora pomoći suvremenim filozofima samosvijesti da shvate svoju vlastitu misao i svoju poziciju u suvremenom svijetu“. ⁶ Nije ni lako ni jednostavno rekonstruisati Mohrov (Marxov nadimak u značenju crnac, Arapin) odnos prema filozofskoj tradiciji. Naime, kako njegove sveske o epikurovskoj, stoičkoj i skeptičkoj filozofiji nisu pisane za čitaoce, nego za vlastitu upotrebu, u njima su ulomci iz djela Diogena Laertija, ⁷ Seksta Empirika, Plutarha, Lukrecija, Seneke, Stobeja,

⁴ *Ibid*, 267.

⁵ *Ibid*, 261 – 262; takođe, K. Marx *Od filozofije do proletarijata*, 79; usp. G. Petrović *Marx i marksisti*, 63 – 64.

⁶ Nije prvi put da je neko, Hegel u našem slučaju, sjedinio sva dostignuća dotadašnje filozofije. Na sličan način u antici je to realizovao Aristotel, obuhvativši svu spoznaju o svijetu i vremenu. Odgovoru na pitanje kako je moguće filozofirati nakon sveobuhvatnog Hegelovog sistema, približit ćemo se, dakle, ako vidimo kako su mislili (ili, bar, pokušavali da misle) najumniji filozofi poslije Aristotela.

⁷ B. Bošnjak *Diogen Laertije – doksografski historičar filozofije*, XIX; Predgovor u D. Laertije *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1973 (sa starogrčkog preveo A. Vilhar). U posebnim knjigama Diogen je izložio samo Plutarha i Epikura (knjiga X). Od svih filozofa o kojima je pisao Epikur je

Klementa Aleksandrijskog, Cicerona i drugih „slobodno isprepleteni s Marxovim vlastitim analizama, komentarima i razmišljanjima.

Po Marxu, grčka filozofija (za)počinje sa sedam mudraca, među koje smješta i „jonskog naturfilozofa Talesa“, a završava s pokušajem pojmovnog portretiranja mudraca,⁸ u epikurskoj, stoičkoj i skeptičkoj filozofiji. Nesporno da on najkonzekventnije pripada u atomističku filozofiju Epikura, pa se u tom smislu „zalazak antičke filozofije u potpunom objektiviranju pokazuje kog Epikura“.⁹ Za razliku od prijesokratovskih filozofa (od prvih sedam mudraca do pitagorovaca i elejaca) koji su predstavljali „vlastiti duh, utjelovljeno znanje o supstanciji“,¹⁰ sa sofistima, Sokratom, a potencijalno već s Anaksagorom, stvar se uveliko mijenja. Naime, „sada je sam idealitet taj koji u svom neposrednom obliku *subjektivnom duhu* (Marxov kurziv), postaje princip filozofije“.¹¹ Kako mudrac nije samo na početku i na kraju grčke filozofije, možda nam (po)najbolje govori primjer Sokrata: „Početak i kraj, ali ne manje i centar, sredina, je jedan *sofós* (Marxov kurziv), naime Sokrat. On je „supstancijalni način na koji supstancija samu sebe gubi u subjektu“.¹² Osim što ga je svrstao među sofose, upravo na primjeru Sokrata Marx kaže da je to subjekt koji je ustao protiv supstancije i koji o njoj donosi „sud trebanja, svrhe“. Za Platona, pak, kaže da je na tom putu otišao korak dalje. Kod njega se

prikazan najopširnije, i to na osnovu tri njegova pisma u kojima je sam dao sistezu svojih spisa. Dakle, u prikazu *skeptika*, a posebno *Epikura*, pred nama se otkriva Diogen kao filozof koji o ovim školama piše sa velikom simpatijom. Nije teško zaključiti da je po uvjerenju bio skeptik i epikurovac.

⁸ Fragment u kojem Marx razmatra shvaćanje mudraca ugrčkoj filozofiji od prvih sedam do Platona i Aristotela, pokazuje kako Marxovo slobodno kretanje na području grčke filozofije tako i nastojanje da se ona shvati pomoću hegelovskih kategorija „supstancije“ i „duha“. Zanimljivo je ukazivanje i na vanjsku poticajnost razmatranja pojma mudraca; naime, postoji kod Platona jedna citirana izjava o mudracu kao onom koji se često smije, čak i pri najvećim tjelesnim patnjama, „izjava u kojoj je Plutarh (navodno, op.) otkrio kontradikciju s drugim Epikurovim naučavanjima“.

⁹ K. Marx, F. Engels *Werke*, cit. 76; takođe, K. Marx *Od filozofije do proletarijata*, cit. 55 – 56.

¹⁰ Za njihove principe Marx kaže da su objektivni, „to je moć koja ih same nadilazi“,

¹¹ K. Marx, F. Engels *Werke*, 82. Ako se, dakle, kod ranijih filozofa „idealni oblik supstancije u njenom identitetu“ suprotstavlja „šarenoj odjeći njene pojave zbilje“, sada se naprotiv „sam idealitet, čista za sebe postala apstrakcija“ suprotstavlja supstanciji.

¹² *Ibid*, 76, 84. Usp. i Z. Arsović *Sokrat – melodija filozofije*, Fedon, Beograd, 2012.

„ovo apstraktno određenje dobra, svrhe širi u ekstenzivnu filozofiju koja obuhvaća svijet“. Tako kod Platona „zbijsko htijenje filozofa“ postaje „zbijsko trebanje realnog svijeta“, a filozof kao takav, tj. kao mudrac postaje „onostrana istina supstancijalnog svijeta koji mu je suprotstavljen“.¹³ Upravo na primjeru grčke filozofije, na djelu je eksplikacija tri moguća stava filozofa prema svijetu: 1) mogućnost da filozof primi svijet kao istinu uz pokušaj bivanja njenog izraza i instrumenta, 2) da on ne osporavajući objektivnu danost i nezavisnost svijeta suprotstave ovome svoje subjektivne zahtjeve i ideale i 3) da se filozof sam proglasi „objektivnom istinom supstancijalnog svijeta, degradirajući ovaj na rang subjektivnog privida i nesamostalnosti“.

Prije nego što, analizirajući fragmente Marxove doktorske disertacije, pokušamo dokučiti Epikurov stav po tom pitanju, zapitajmo se kakav je Marxov stav sudeći da to nije nigdje do kraja izvedeno. Možda u tome, donekle, pomogne kraći spis pod naslovom *Čvorne tačke u razvoju filozofije* (najveći broj sastavljača antologija su ga pod ovim imenom unijeli u svoje izbore), u kojem Marx upravo ne govori o onome što sugerise sama naslovika.¹⁴ U tom kontekstu decidno zapisuje ovo: „Kao što u povijesti filozofije ima čvornih tačaka koje se u samoj sebi uzdižu do konkretnosti, a apstraktne principe obuhvaćaju u totalitet i tako prekidaju nastavak ravne linije, tako ima i momenata u kojima filozofija okreće oči prema vanjskom svijetu...“¹⁵ Dakle, pored evidentno postojećih čvornih tačaka u povijesti filozofije (u njima se ona uzdiže na viši nivo u svom imanentnom razvoju), postoje i važni momenti druge vrste, ne samo s teorijskim, nego i s praktičnim ambicijama: „ne više shvaćajući, nego kao praktična osoba tako reći plete intrige sa svijetom, izlazi iz prozračnog carstva Amentesa i baca se u naručje svjetovne sirene“.¹⁶ Marx, u to vrijeme, nije bio toliko aficiran Hegelovim kontinuitetima u imanentnom razvoju filozofije. Njega su mnogo više duhovno zaokupljali, upravo, diskontinuiteti „kojima filozofija prekida svoj

¹³ *Ibid*, 86, 88; takođe, Zbornik *Od filozofije do proletarijata*, 60 – 61.

¹⁴ Iako je pojam „čvorne tačke“ preuzet iz Hegelove filozofije (naime, on označava one tačke u razvoju „kojima uslijed niza postepenih kvantitativnih promjena dolazi do kvalitativnog skoka“), Marx ga samo uzgred spominje najavljujući, na izvjestan način, da neće govoriti o njima nego o nečemu drugom. Neki istraživači i sastavljači kao, primjerice, Gajo Petrović u zborniku *Od filozofije do proletarijata*, odlučio se za naslov *Filozofija i svijet*.

¹⁵ K. Marx, F. Engels *Werke*, 214.

¹⁶ *Ibidem*.

unutrašnji razvoj i postaje praktička“.¹⁷ Osim titanskih i epigonskih, Marx (pri)pominje i nesretna vremena, a bit te nesreće je u tome što filozofija kao „duša vremena“, koja je svestrano razvijena ne može da prizna zbilju koja je bez nje dovršena. Međutim, sreća je u toj nesreći subjektivan oblik, kaže Marx, modalitet u kojem se filozofija kao subjektivan svijet odnosi prema zbilji (tako je epikurovska i stoička filozofija bile sreća svog vremena). *Njihovo značenje nije u sadržaju filozofskog sistema, nego u njihovom odnosu prema zbilji*. Na tom fonu Epikurovsku filozofiju Marx smatra završetkom grčke filozofije: kaže da se polazeći od nje može unatrag zaključivati o cijeloj grčkoj filozofiji, a ne, kako to čine neki, da se u ranijoj grčkoj filozofiji traže razlozi i uslovi nastanka epikurejstva. Dakle, praktički, ne samo spoznajni odnos prema zbilji, čak i kada se radi o zaokruženosti u potpun filozofski sistem, pri tome ne negirajući mogućnost(i) razvoja filozofskih sadržaja. *Granice razvoja filozofije granice su razvoja svijeta kojem ona pripada...*

Literatura

B. Bošnjak, *Diogen Laertije – doksografski historičar filozofije*, XIX; Predgovor u D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1973.

D. Kačar, B. Jurinić, *Karl Marx (Čovjek preinake svijeta)*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.

G. Petrović, *Marx i marksisti*, Naprijed, Nolit, Zagreb/Beograd, 1986.

G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, I. Sv., Stuttgart, 1940.

¹⁷ Neki naši teoretičari (pre)puni postsocijalističke oholosti, razglabajući pri tom o nekoj vrsti “političkog Marxa” u vremenu čiji su nebitni adepti, trudiće se da tvrde suprotno. (Iz)nalazeći da je ključna rupa Marxove pozicije *nedostatak praktičke filozofije* (kurziv Ž.P.), posebno apostrofirajući filozofiju politike, ali i etiku (bilo bi zanimljivo poslušati šta bi, na jednu ovakvu tvrdnju, rekao Marek Fritzhand, autor utemeljene i akribične knjige *Etička misao mladog Marksa*). “Netko tko je htio svojom teorijom pokazati nužnost promjene svijeta imao je, umuje Puhovski, kao dobar hegelovac, konstitutivni prijezir spram svake praktičke filozofije, filozofije politike ili (???) etike, jer je smatrao da su to discipline koje se odnose na nešto što je drugorazredno, što je *nadgradnja nadgradnje*, kako kaže na jednom mjestu u *Kapitalu* III, i spram njih se odnosio otprilike kao Platon prema umjetnosti”. Ž. Puhovski *Marxova metoda u analizi vlastita neuspjeha*, 28 (*Marxovo nasljeđe*, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banja Luka, 2008., Zbornik, ur. M. Manojlović).

- K. Marx, *Differenz der demokritischen und epikureistischen Naturphilosophie*, Aus dem lit. Nachlass, I. Sv., takođe i prijevod K. Marx, *Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode*, Kultura, Beograd, 1963.
- K. Marx, F. Engels, *Werke*, Ergänzungsband, Ester Teil, Dietz Verlag, Berlin, 1968.
- K. Marx, *Od filozofije do proleterijata*, Izabrani tekstovi, 1835-1843., Suvremena misao, Školska knjiga, Zagreb, 1975. (priredio G. Petrović, preveo S. Bošnjak)
- M. Fritzhand, *Etička misao mladog Marxa*, Nolit, Beograd, 1966.
- Z. Arsović, *Sokrat – melodija filozofije*, Fedon, Beograd, 2012.
- Ž. Puhovski, *Marksova metoda u analizi vlastita neuspjeha*, 28 (Marksovo naslijeđe, Udruženje za filozofiju i društvenu misao, Banjaluka, 2008. Ur. M. Manojlović.